

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 130 2009

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala, samt även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till Otto.Fischer@littvet.uu.se. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2010 och för recensioner 1 september 2010.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck, i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-27-8

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2010

står det istället som om det inte skedde någon utveckling under de trettio år som avhandlas. Ändå visar sig ett enkelt och inte alls ointressant mönster om Järvstads primära källor ordnas efter tiden. Av de åttioåtta uppräknade verken så kommer bara 9 under 1890-talet, 29 under 00-talet och 43 under 10-talet (förutom 5 från år 1920 och 2 från 1880-talet). Det vill säga att när åttitalets kvinnor systematiskt hade sparkats ut från parnassen kom en backlash för den (borgerliga) socialt problemorienterade litteraturen som varade under det nästföljande decenniet innan utvecklingen åter tog fart. (Även om det är orättvist att begära det, hade det också varit mycket intressant att se en fördjupad analys av receptionen, eftersom det går att misstänka att denna litteratur – när den åter började produceras – inte längre hade sin tidigare status. Att ett mer mansdominerad skrivande – enligt den modell som Gaye Tuchman beskrivit i *Edging Women Out* (1989) – hade exproprierat positionen som ”betydelsefull” i det allt mer utvecklade stipendiesystemet och inom den allt mer inflytelserika tidningskritiken.)

För visst sker en utveckling. Förutom hur arbetsplatserna fått en allt mer framträdande roll under perioden, beskriver Järvstad hur de prostituerade kring sekelskiftet och framåt gestaltas som subjekt med ett större intresse och öppenhet än tidigare. Likaså att de första homosexuella kvinnorna kommer i krigets slutskede eller efter dess slut, pseudonymen Elsa Gilles *Vi stackars kvinnor...* (1917) och Lydia Wahlströms *Sin fars dotter* (1920).

Dateringen av dessa verk väcker ytterligare en fråga när det gäller kronologin – den bortre gränsen. Naturligtvis var den kvinnliga rösträtten 1921 en viktig händelse, men samtidigt undrar jag om inte det första världskriget hade ett ännu större inflytande på författarna? Det är ändå den katastrof som man av tradition brukar betrakta som slutet på borgerlighetens glansperiod. (Det är ingen orimlig hypotes att rösträttsreformen var ett resultat av kriget – ovanpå det mångåriga arbetet för dess införande. Sofi Qvarnström beskriver i sin avhandling *Motståndets berättelser* (2009) till exempel hur Elin Wägner förde fram argumenten att världskriget hade kunnat undvikas med större kvinnligt politiskt inflytande och det orättvisa i att kvinnorna tvingades ta konsekvenserna av beslut de varit utslutna från.)

Det är ett stort och mycket intressant material som Kristin Järvstad har gått igenom, och invändningarna ska inte skymma hennes insats att lyfta

fram en litteratur som till stora delar negligerats av forskningen. Inte heller hennes noggranna, fokuserade läsning av texternas mer eller mindre dolda världsbild och budskap. För oavsett hur romanerna har värderats är det tydligt hur de – ofta skarpt – ingår i samhällsdebatten och banar väg för kritik och reformer av den traditionella självbild som framför allt präglade den borgerliga klassen.

David Gedin

Claes Ahlund, *Diktare i krig. K.G. Ossiannilsson, Bertil Malmberg och Ture Nerman från debuten till 1920*. Gidlunds förlag. Hedemora 2007.

Första världskriget har fått en förnyad aktualitet. De som själva upplevde det menade att den katastrof som bröt ut i augusti 1914 var värre än den som drabbade världen ett kvartssekel senare – i sista hand argumenterade de för att det andra världskriget var en fortsättning av det första. Men även för den eftervärld som läser sig in i det som skedde, måste till slut medge att brottet på en lycklig utveckling var kännbarare på 1910-talet än på 1940-talet trots att offren i det senare skedet var flera och grymheterna mer utstuderade. Den förnyade aktualiteten för första världskriget är måhända ingen tillfällighet och tar sig också litterära uttryck. Senaste boksåsong illustrerades det av Peter Englund och Lotta Lotass.

I de stora kulturnationer som med åsidosättande av all kultur förde detta krig har man genom forskning försökt förklara hur det oförklarliga kunde ske. I Sverige som lyckades hålla sig utanför har den lockelsen inte varit lika stor. Men en ändring är kanske på väg. Bland litteraturforskarna hör Claes Ahlund till dem som gripit sig verket an. När man som anmälare kommer till tals lite för sent, skyndar man sig att konstatera att han var tidigt ute. Hans första studier i ämnet publicerades redan 2001. Med *Diktare i krig*, en volym på drygt ett halvt tusental sidor, för han sina studier till en slutpunkt. Efter det har han bland annat också hunnit handleda Sofi Qvarnström som under våren 2009 lade fram sin avhandling om *Motståndets berättelser*, där tre kvinnliga diktare, Elin Wägner, Anna Lenah Elgström och Marika Stiernstedt, och deras insatser under första världskriget står i centrum för intresset.

Och på den här fronten finns mycket nytt att uppräcka. Både slagfält och idévärld har behov

av att utspioneras. Två av de tre författarskap som ställs i centrum är mer omtalade än kända. Eftersom de dessutom är så olika har själva jämförelsen ny och ovanlig.

Karl Gustaf Ossiannilsson var äldst och tidigast ute. Han gjorde en i alla avseenden bullersam entré under 1900-talets första år. Han stod till en tid på arbetarnas sida och producerade en taktfast lyrik, nästan den sista som enbart var som gjort för högläsning. Han hann få ett oväntat erkännande från Oscar Levertin, den som framför andra yttrade sig över poeter av den nya generationen. Men han bröt upp från arbetarrörelsen och gav det tillkännas i *Barbarskogen* (1908), en efter hand närmast arketypisk bok för uppbrott och meningsbyte, så sent hans bästa ihågkomna bok. Tvärsäker i alla sina nya meningar är Ossiannilsson trötsamt svår att placera. Det har nog bidragit till tystnaden kring honom.

Ture Nerman var ännu svajigare än Ossiannilsson, även om han svajade mellan olika fraktioner på vänsterkanten. Bokhandlarsonen från Norrköping har skrivit ännu sjungen poesi (särskilt den av Lillebror Söderlundh tonsatta "Den vackraste visan om kärlek"). Han var djärv nystavare. Han vandrade vid Lenins sida när denne besökte Sverige. Han inträddestalade i riksdagen på en hexameter som kammareren inte tog för vers. Han bråkade med moder-nister i *Folkets Dagblad Politiken* och på Klara Folkets Hus. Han hörde till andra världskrigets besvär-liga hjältar som redaktör för *Trots allt!* men fråntogs en del av sin ära i obegriplighetsdebatten strax därefter. Sonen Bengt Nerman har skrivit om honom men vi hoppas fortfarande på en stor bok om fadern från honom.

Bertil Malmberg är den bäst kände och har sin större aktualitet bland annat därför att olika forskare och kritiker kämpar om hur han ska tolkas och var han ska placeras. Striden handlar bland annat om var man ska dra gränsen för det moderna eller modernistiska i hans lyrik.

Ahlund är förstås väl medveten om att det är högst olika storheter som han hanterar. Hans undersökning har också förändrats under arbetets gång. Diktare i krig var redan från början i centrum för hans kunskapssträvan, men det var ofrånkomligt att titta på dessa diktare i fred, utveckling och uppladdning. Krigsutbrottet den vackra sommaren 1914 var inte utan förbud. Därför framstod det som ofrånkomligt att följa diktarnas väg från början av deras diktarbana. Hela atmosfären andades, menar Ahlund med rätta, en mental mi-

litarisering som satte märken också i svensk litteratur. De inblandade hade flera förberedande vägval att göra, exempelvis i samband med unionskrisen 1904–05, storstrejken 1909 och Strindbergsfejden med början året därpå. Den utdragna försvarsstriden blev akut 1912 och övergick med bondetåg och borggårdskris under 1914 till en långtgående uppdelning på skilda läger som kom att bestå i det neutrala Sverige.

Jämförelser med förhållandena i de krigförande länderna ligger nära till hands, och man kan konstatera att olika kretsar i det neutrala landet valde sida bland de krigförande. Det skilde inte sällan gamla vänner från varandra. Både nyhetsförmedling och opinionsbildning påverkades starkt. I mitt-fåran försökte man visa återhållsamhet. "Sitt i båt!" blev ett bekant yttrande för denna möjligen kloka hållning. Men det fanns hetsporrar som gav uttryck för ett hetsigare engagemang. Diktarna sällade sig dit och hamnade gärna i ytterligheterna. I det låg också ett anammande av olika diktroller. Drömmen om att bli folktribun fick sällskap med den som nationalskald.

Krigets dikter hade länge föregåtts av dikter om krig. Ahlund stannar inför en åtalad dikt som ligger så långt bak 1888 och som renderade Axel Danielsson en av totalt sju fällande tryckfrihetsdomar. Därtill läggs Frida Stéenoffs drama *Stridbar ungdom* från 1906. Heidenstams "Åkallan och löfte" från 1899 tas också i beaktande som "en av de ofrånkomliga utgångspunkterna" för vad som komma skulle, varvid man påminns om vilken spännvidd det finns hos Heidenstam. Just mot bakgrund av agitatorisk tvärsäkerhet på båda sidor framstår hans vacklan och hans förmåga att uttrycka både krig och fred som särskilt upplysande.

Efter att ytterligare ha förberett oss genom att fånga in stämningarna vid krigsutbrottet och ge en överblick både den nationella kampdiktningen och den antimilitaristiska är det så dags att dyka in i de tre författarskapen. Det blir centrum i framställningen.

Ossiannilsson är värd en större forskarmöda än han hittills fått, menar Ahlund med rätta. När han förts på tal har det ofta blivit som en man som sällan intresserar i sin egen rätt och sällan får rätt. Ahlund gör ett intressant försök att se mannen inifrån men utan att förvandla hjältedyrkaren till hjälte.

Ossiannilsson hör ju till sorten som överlevde sig själv flera gånger om. Med det synsätt som Ahlund har blir det snarast en poäng, och man kan förvisso förstå att han här känt behovet att gå till

roten särskilt starkt. Och därmed får man också inom själva undersökningens ram illustrerat något av den spänning som råder vid litteraturvetenskapens ämnesval.

Det finns mycket kvar att göra också på Bertil Malmberg, men han hör ändå till dem som fått sina tvära kast positivt tolkade. En del skulle motivera det med att säga att han hör till en given kungsådra, att han som lyriker förnyade sig själv och därmed också stod emot den hårdhanta gallringen. Men när man som Ahlund tar med också de delar som vittrat bort, blir bilden en annan. Malmberg gav ut sju ton diktsamlingar under sextio år. Av de vitt skilda sätten att se på en kameleont som hängde med från debutens dekadens via kris och kristendom till ett slags modernism väljer Ahlund det rimligare att se till det färgskiftande kreaturets inre enhetlighet. Bland tidigare forskare ansluter han närmast till Enar Bergman. Ahlund problematiserar Peter Lutherssons omtolkning av att Malmberg efter hand blev snarare mindre modernist än förut, när han sätter 1910-talets nationalistiska diktning i centrum. Under en förhållandevis kort period satsade Malmberg på rollen på tillfällesdiktare. Han skulle i sina tänkvärda minnesböcker döma hårt om detta skede: ”jag åkallade Gud, på vilken jag inte trodde, och jag prisade en viljans asketism, som hade föga förbindelse med min naturs gravitation både mot lättfattliga nöjen och mer apert förlustelse”.

Redan i den ungdomsdiktning som ytterst gick tillbaka på Baudelairelinjen finner Ahlund förbud om den politiska diktningen. Men ombyttheten är också ett utslag av hans osäkerhet i tolkningen av diktarrollens krav. I denna inskolning ingick för övrigt en period av beundran för Ossiannilsson. I Strindbergsfejden uppträdde Malmberg mot Strindberg och för Levertin. Men så tidigt som 1909 hade han hunnit fram till en nationalistisk diktning som kunde nyttja ”Sverige” som rubrik. Stegen från *Bränder* via *Uppgörelse och löfte* blir ändå många, där Ahlund noterar att ”skändandet och ledan är på väg att transformeras för att kunna tjäna ett politiskt syfte”. Det leder bland annat till ett ställningstagande i försvarsfrågan. Den efter hand så slitna vårdkasen – unghögern skulle döpa sin tidskrift just till *Vårdkasen* – tas ännu på allvar. Både kärlek och visdom kastas in i den brasan. Långt ifrån sina levertinska utgångspunkter tar Malmberg till en krigisk metaforik som kan göra tjänst i försvarsvänliga tidningar och i *Dåd och dröm*. Idéerna hämtas från många håll, och Ah-

lund följer dem med gott spårsinne. Konservatismens gamle man Carl David af Wirsén hann prisad den unge diktaren, men konservatismens nye man Fredrik Böök avfärdade honom.

Bertil Malmberg är av de tre diktarna säkert den mest obehövande i politiskt avseende. Det hindrar inte att han låter sig förstås mot bakgrund av den politiska utvecklingen. Naiviteten är himmels hög, diktarkappan omistlig trots vindarnas växling. Trots det lidande han såg var han mån om att slå vakt om att det kan leda till en lycklig lösning, först för att slå vakt om tysk vakhållning mot nivellering, efter hand för högre värden. Krigets utveckling slog följe med hans egen utveckling. Men den politiska och nationalisticiska diktningen följdes också av en platoniserande och samtidsflyende hållning som så småningom redovisades bland annat i *Atlantis. En blödande jord*, diktsamlingen från 1917, gav överblick och uppgörelse. Malmberg hyste förvånansvärt länge förhoppning om en lycklig utgång av kriget. Krigsslut och fredsvillkor ledde till ett sammanbrott i hans tillvaro.

Både Ossiannilsson och Malmberg misslyckades med sina projekt och står där, menar Ahlund, i motsats till Nerman som framstår som ”helgjuten och konsekvent”. Nerman hade lärt av Ossiannilsson men opponerade sig tidigt mot hans förhållande till kriget. Han tog över som kampdiktare på vänstersidan efter Ossiannilssons uppbrott. Men i diktarrollens kreering finns också skillnader. Till skillnad från Ossiannilsson och Malmberg kunde Nerman i varje fall inte misstänkliggöras för att privat vara en annan än han var offentligt.

Debuten i *Nidvisor och salsalmer* (1909) var modernt fräck både i språk och åsikter. Det fanns mycket att riva ner och göra sig lustig över – kan säkert sena tiders opponenter avundsamt konstatera. Här är vi närmare Majakovskij än Levertin och Heidenstam, säger Ahlund med en pregnant formulering. Och så fortsatte det i *I brynja och brånad* (1913). Krigsutbrottet blev också för Nerman en chock, men han upptas framför allt av besvikelsen över att den internationella solidariteten inte gäller. Han kan ta enkla poänger på de nationalistiska skaldernas ihållighet. Till det som särskilt bekräftar det giltiga i Ahlunds skenbart omaka jämförelse hör att tre olika skalderna en och annan gång faktiskt replikerar på varandras dikter. I centrum hos Nerman hamnar diktsamlingen *I fiendeland* (1916), i sin helhet ägnad åt det pågående kriget, som diktaren själv var mån om att värja för att vara ensidigt tyskkritisk.

Ahlunds värdering av de tre poeterna är tydlig. Ossiannilssons insats under 10-talet står tillbaka för hans tidiga hjältediktning och socialistiska kamplyrik. Malmberg 10-talsdiktning får gälla som intressant men ”för det mesta mindre upphetsande stadium till en verkligt betydande lyrikers produktion från 20-talet och framåt”. Nermans insats under kriget och särskilt *I fiendeland* är central i hans diktargärning. ”Att dessa dikter har eliminerats ur den svenska litteraturhistorien är en pinsamhet för dem som tecknat dess historia.”

Olikheterna är många, men likheterna fler än man tror, menar Ahlund när han avslutningsvis utvecklar sin undersöknings summa. Alla tre väljer från sina olika utgångspunkter att ta politisk ställning och att försöka skapa sig en roll i som opinionsbildare. Det slutar egentligen i nederlag för alla tre och nederlag som de hanterar på olika sätt. Ossiannilsson som hade den lyckosammaste starten av de tre och spelade rollen som läromästare särskilt för Nerman blir den som nöts ut mest påtagligt. Nerman klarar sig bäst undan och håller också fast vid en diktning av samma sort, men hans öde är att närmast marginaliseras politiskt, en utveckling som bryts först med andra världskrigets kamp. Nederlaget är störst och påtagligast för Malmberg, men det blev ändå han som utvecklades till den störste och personligaste diktaren.

Olikheterna till trots är likheterna tillräckligt stora för att sammanställningen ska te sig meningsfull. Ossiannilsson har spelat en roll för inskolningen inte bara av Nerman utan faktiskt också av Malmberg. Men viktigast som grund för sammanställningen är naturligtvis att alla tre trots sina olika extremt olika politiska ställningstaganden ändå har en gemensam tilltro till att de som poeter kan ta del i den politiska opinionsbildningen, både genom att skriva poesi och genom att verka på annat vis.

Claes Ahlunds framställning är solid. Han är uppslagsrik och väl påläst både i de litterära texterna och i svensk och utländsk forskning. Han har aptit inte bara på de skönlitterära verken utan också stridsskrifter, reportage och tidningsartiklar. Låt oss hoppas att man framöver inte behöver ursäktas sig för det lika lite som för att dikterna framför allt studeras ur en ideologisk och bara delvis ur estetisk synpunkt. Det här är en undersökning som förändrar den gängse bilden.

Här finns upptäckter att göra och en historia att revidera. Uppslaget är gott, textläsningen visar hur tacksam en inplacering i sin tid ändå är. Dikterna är

nästan till hundra procent historia – så är det kanske också nästan alltid.

En tjock bok med mycken kärlek talades det en gång om. Här handlar det om en tjock bok som skrivits med kärlek. Här finns ett engagemang för litteraturen liksom för engagemanget i litteraturen.

Per Rydén

Bibi Jonsson, *Blod och jord i trettioalet, Kvinnorna och den antimoderna strömningen*. Carlssons förlag, Stockholm 2008.

Kvinnliga författare verksamma under 1930-talet har under de senaste decennierna ägnats flera studier. Karin Boye, Agnes von Krusenstjerna, Moa Martinson och Elin Wägner har bl.a. uppmärksamats. Dessa fyra kan sägas höra till decenniets stora, kanoniserade författare, men även andra tongivande och mycket lästa författare såsom Stina Aronson, Gertrud Lilja och Marika Stiernstedt har lyfts fram under senare år. Eva Heggestads arbete *Alice Lyttkens i och om trettioalet* är ett färskt tillskott i raden av böcker om trettioalets litteratur, skriven av kvinnor.

En bred översikt över kvinnliga författare under trettioalet ger lundaforskaren Bibi Jonsson i *Blod och jord i trettioalet. Kvinnorna och den antimoderna strömningen*. Jonsson vill ge en motbild till den gängse uppfattningen av trettioalet som en radikalitetens tid, då ett folkhem, grundat på rationalitet och modernt tänkande skulle byggas. Även Jonssons doktorsavhandling från 2001, *I den värld vi drömmer om*, handlar om trettioalet, nämligen om utopin i Elin Wägners trettioaletsromaner. De två teman som Jonsson följde i analysen av Wägners romaner – kvinnans relation till mannen och kärleken samt hennes förhållande till moderligheten – återkommer i Jonssons nya arbete. Även Wägners författarskap har där en framträdande roll, vilket framgår av registret med dess många hänvisningar till Wägner. Jonssons syfte med den nya studien är dock ett annat än i avhandlingen. Genom ett studium av periodens debuterande kvinnliga romanförfattare vill hon visa att tiden även utmärktes av en strävan att bevara traditionen. Hos framförallt de kvinnliga debutanterna fanns en misstro mot det moderna, vilket kom till uttryck i deras hållning till rådande politiska, sociala och religiösa föreställningar. Jonssons beskrivning av decenniet avviker därför från tidigare historieskrivning, där